

Szakmai zárójelentés

A magyar esztétikai gondolkodás első száz éve: Forrásszövegek kritikai kiadása 1750–1850

NKFIH K 108539

A hazai levéltári kutatás során feltárt dokumentumok

Az anyaggyűjtés során áttekintettük mindazon hazai közgyűjteményeket, melyekben intézményi okokból számítani lehetett esztétikaelméleti kéziratok felbukkanására. A most előkerült legjelentősebb kiadatlan szövegek a következők:

Szerdahely György Alajos, az első magyarországi esztétikaprofesszor vizsgatételjegyzéke 1776-ból (Országos Széchényi Könyvtár, Aprónyomtatványok Tára)

A Pesti Egyetem esztétikatanszékének betöltésére kiírt 1791-es pályázat anyaga. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.)

Friedrich August Clemens Werthes-nek, a pesti egyetem esztétikaprofesszorának előadásjegyzete 1791-ből. (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára).

Francisco Xaverio Rossi: *Aesthetica Universalis* (1791 körül) (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára)

Szűts István György kiadatlan előadásjegyzete Schedius Lajos János esztétikaelőadásairól (1803) (Csurgói Református Gimnázium Kézirattára.)

Mándi Márton István: *Aestheticára való jegyzések* (1810) (Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Pápa)

Rozgonyi József sárospataki professzor esztétikai előadásjegyzete 1812–1813 (ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár)

Grósz János pozsonyi professzor esztétikai előadásjegyzete (1823) (Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára)

A Magyar Tudományos Akadémia 1840-es esztétikai pályázatának anyaga. Almási Balogh Sámuel, Müller Godofréd és névtelen szerzők esztétikai értekezései. (MTA KIK Kézirattára.)

Külföldi könyv- és levéltári kutatás során feltárt dokumentumok

A 2014-es berlini kutatóút első sorban az antropológiai esztétikai terjedelmes, ám magyar könyvtárakban nem hozzáférhető újabb szakirodalmának tanulmányozását célozta. (Staatsbibliothek zu Berlin). Másolatot készítettünk többek között a hazai kutatás számára eddig szövegszerűen ismeretlen *Dissertatio philosophica de Aesthetica transcendentali* (Jéna, 1792) kötetéről, melynek címpalján „respondensként” a magyarországi Toperczer Sámuel is szerepel, s mely mű ezáltal a kanti esztétika magyar recepciójának első dokumentuma.

Friedrich August Clemens Werthes kinevezésének dokumentumai a pesti egyetem esztétikatanszékének élére: életrajz és az esztétikaoktatás tervezete. (Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung).

Johann Joachim Eschenburg irodalomszervező és esztéta hagyatékának és levelezésének magyar vonatkozásai. (Detmold, Landesarchiv NRW - Abteilung Ostwestfalen-Lippe)

Heinrich Hauschka: *Aesthetik*, Pest, 1849. (Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung)

Schedius Lajos pesti esztétikaprofesszor kiadatlan levelei. (Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung).

A kutatás főbb eredményeinek részletezése

A Szerdahely György Alajos és Schedius Lajos János életművéhez kapcsolódó magyar és külföldi levéltári források a pesti egyetem két legjelentősebb esztétikaprofessorának (1774-1784, illetve 1793-1843 között) életművének rekonstruálásához és hatástörténeti vizsgálatához, a magyar egyetemi esztétika („Universitätsästhetik”) történetének megírásához

jelentenek fontos forrásokot. A magyar egyetemi esztétika története azért különösen jelentős, mert az esztétika a korszakban úgynevezett rendkívüli tárgy volt a pesti egyetemen, így a más karokon, képzéseken tanuló hallgatók is elvégezheték. Számos jelentős magyar író, így Vörösmarty Mihály vagy Horvát István, volt résztvevője ezeknek az előadásoknak, de Schedius Lajos előadásait például haszonnal hallgatta Solomon Marcus Schiller-Szinessy, aki később a Cambridge University tanára, és a Cambridge University Library kéziratos anyagának egyik jelentős rendezője lett.

Friedrich Clemens August Werthes (1748–1817) a pesti egyetem második esztétikaprofesszora volt 1784–1791 között. Ebbéli működését eddig nem vizsgálta a szakirodalom, pedig a magyar irodalom olyan fontos alakjai voltak a tanítványai közt mint Pajor Gáspár és Kármán József. Megtaláltuk és kiadásra előkészítettük az esztétikai stúdium módszertanáról szóló előterjesztését és kéziratos előadásjegyzetét. Ezek alapján jelentősen módosul a hagyományos Werthes-kép: bizonyíthatóvá vált, hogy elméleti síkon is foglalkozott a tudományággal, és önálló, az entuziasmosz-tan sajátos értelmezésén alapuló esztétikát fejlesztett ki, melynek hatása a következő időszak magyar irodalomszemléletére feltételezhető. A Werthes-hez kapcsolódó, s a bécsi Studienhofkommission anyagában található dokumentumok esztétikaprofesszori tevékenységére vetnek világot, és ahhoz szolgáltatnak fontos adalékokat, hogy a Habsburg oktatásügy reformjának keretébe miként illeszkedett a magyarországi esztétikaoktatás elmélete és gyakorlata.

Johann Joachim Eschenburg (1743–1820) *Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften* című kézikönyve révén a korszakban hazánkban az egyik legismertebb esztétikai szakíró volt. A kutatás napvilágra hozta tudományos kapcsolatrendszerének magyar vonatkozásait.

Francisco Xaverio Rossi (az egyetemi könyvtár írnokának) 1791 körüli esztétikaelméleti kézirata a korábbi, Szerdahely György-féle esztétika eklektikus továbbfejlesztéseként érdemel figyelmet, például Burke és Kant elméleteinek bevonásával.

Rozgonyi József (1756–1823) sárospataki professzor esztétikai előadásjegyzete. Mindenekelőtt mint a skót felvilágosodás esztétikájának és a kanti esztétikának a feldolgozása jelentős.

Mándi Márton István (1760–1831) pápai professzor hagyatékából előkerültek ismeretlen és kiadatlan esztétikai előadásjegyzetei, melyek alapvetően Wilhelm Traugott Krug német filozófusnak a korszakban nemzetközileg is elterjedt munkáit dolgozzák fel. Márton fő műve Krug munkáinak latin, illetve magyar nyelvű fordítása, valamint kompilálása, azonban nem önállóan átvételről van szó, hanem e művek kritikai feldolgozásáról. Ezek az előadásjegyzetek is kritikai jegyzetekkel vannak ellátva, s így bepillantást engednek a kor egyik leghíresebb magyar filozófusának gondolkodásába. Mártont a szakirodalom rendszerint Kant-követőnek könyveli, de ezek a kéziratok is bizonyítják, hogy Kant-recepciója nem mechanikus átvétel, hanem kritikai viszonyulás eredménye.

Tobias Gottfried Schröer (1791–1850) pozsonyi líceumi professzor populáris esztétikájának (1838) és esztétikatankönyvének (1842) szakmai feldolgozása. Különös figyelmet érdemel a nőknek szánt népszerűsítő esztétika, mely Németországban a 19. század folyamán 26 kiadást ért meg, s női olvasók generációinak ízlését befolyásolta. Az eredetileg német nyelven írt munkának a korban megjelent magyar átdolgozott fordítása is, a Petőfi köréhez tartozó Samarjay Károly tollából. A mű annak példája, hogy a század eleji, ún. antropológiai esztétika eszméi a populáris regiszterben miként éltek tovább a század második felében. Schröer *Isagoge in eruditionem aestheticam* című könyve sajátos, főleg a weimari klasszika képviselői felé orientálódó esztétikaértelmezése miatt érdemel figyelmet.

A Magyar Tudós Társaság (ma: MTA) 1840-es esztétikai pályázatának publikálatlan anyaga eddig ismeretlen volt a tudományos kutatás számára. Az MTA KIK kéziratárában megőrzött 5 pályamű jelentőségét az adja, hogy a munkák mintegy keresztmetszeti képét nyújtanak a korszak hazai esztétikai felfogásairól egy olyan történeti pillanatban, amikor gyökeres szemléleti fordulat ment végbe. Egyrészt ugyanis a korábbi időszak ún. antropológiai esztétikáinak hatása érződik még (erre utalnak pl. a W. T. Krug nyomán készült pályaművek), másrészt viszont a meginduló hazai Hegel-recepció következtében egyes munkákban tematikus és módszertani fordulat mutatkozik. Az antropocentrikus és képzésalapú megközelítést itt váltja fel a szép eszméjét középpontba állító szemlélet, és az eklektikus a szisztematikus metodológia. A magyar esztétikai műnyelv megteremtésének is fontos állomása e pályázat, hiszen ez a szövegcsoporthat már kizárólag magyar nyelvű, míg a korábbi időszakra a latin és német tudományos nyelv dominanciája volt jellemző.

A kutatás eredményeinek közzététele

Forrásszövegek kritikai kiadása

Elkészült a kritikai kiadás lektorálható kézirata, melyben közzétesszük a korszak elmélettörténetileg jelentős, ám kiadatlan vagy nehezen hozzáférhető magyarországi esztétikai szövegeit. A kötetben kritikai jegyzetapparátus és két áttekintő jellegű kísérőtanulmány is található.

Nemzetközi konferencia

2016 májusában a jelen pályázat keretében Budapesten nemzetközi tanácskozást rendeztünk *Anthropological Aesthetics in Central Europe 1750–1850* címmel, melyen előadóként 9 magyar, 2 cseh és 2 német kutató vett részt.¹

A fenti tanácskozás szerkesztett anyaga megjelenik *Az Anthropologische Ästhetik in Mitteleuropa / Anthropological Aesthetics in Central Europe (1750–1850)* című, várhatóan 2018-ban megjelenő kétnyelvű kötetben, Carsten Zelle, a bochumi egyetem professzorának sorozatszerkesztésében. (Szerk. Balogh Piroska és Fórizs Gergely, Wehrhahn Verlag, Bochumer Quellen und Forschungen zum achtzehnten Jahrhundert, 9). Itt a kutatás nemzetközi kontextusát áttekintő előszót és két tanulmányt publikálunk.

Tanulmányok

A kutatás keretében eddig publikált tanulmányok közül kiemelendő Fórizs Gergelynek az akadémia 1840-es esztétikai pályázatának anyagát áttekintő munkája, és Balogh Piroskának az Edmond Burke esztétikájának magyarországi hatását vizsgáló angol nyelvű tanulmánya, mely a Martin Fitzpatrick, Peter Jones által szerkesztett *The Reception of Edmund Burke in Europe*. London: Bloomsbury Publishingnél megjelent kötet 15. fejezetét alkotja.

A megjelenés előtt álló *Anthropologische Ästhetik in Mitteleuropa* című kötetben Fórizs Gergely Wilhelm Traugott Krug lipcsei professzor filozófiájának, és különösen esztétikájának magyarországi recepciójáról értekezik. Krug esztétikája Magyarországon a legelterjedtebb

---

¹ A konferenciáról Tóth Kálmán által készített összefoglaló itt olvasható:
http://www.irodalomismeret.hu/files/2016_3/toth_kalman.pdf

ilyen jellegű munka volt a 19. század első évtizedeiben, több evangélikus és református iskolában ez alapján oktatták a diszciplínát, latin fordításai és magyarításai keletkeztek. Legfontosabb kiadását (latin fordításban) Márton István rendezte sajtó alá: e kötet azonban az előszó és a feldolgozás sajátos módja révén maga is önálló szellemi alkotásnak tekinthető, mely kifejezi Márton sajátos viszonyulását mind Krug, mind Kant filozófiájához. Balogh Piroska kötetbeli tanulmánya a magyarországi egyetemi esztétika (Universitätsästhetik) történetét, annak forrásait, az ide kapcsolható fontos esztétikatörténeti koncepciókat, ezek külföldi hatástörténetét és magyarországi recepcióját tekinti át, kitérve a már elkészült, illetve még készülő, részben digitális forráskiadásokra.

A kutatás egészének tudományos jelentősége

A magyar esztétikatörténet korai szakaszának szövegfeltáró és -értelmező vizsgálata kettős eredménnyel járt. Egyrészt a magyarországi művelődéstörténet egy nem kellően ismert, ám hatástörténetét tekintve nagyon fontos szeletéről szereztünk átfogó ismereteket. A kutatás nyomán megismerhetővé vált, hogy a korszak magyar íróinak / művészeinek érintett generációi milyen esztétikai tananyaggal találkoztak közép- és felsőfokú tanulmányaik során. Ily módon a jelen kutatás további irodalom- és művészettörténeti vizsgálódások sorát inspirálhatja, s ezáltal is elmélyítheti a 19. századi magyar művelődéstörténetről való tudásunkat. Másrészt a feltárt anyag recepciótörténeti feldolgozása, melyet részben szintén elvégeztünk, láthatóvá tette a korabeli magyarországi esztétika nemzetközi kapcsolódási pontjait. Ezáltal feltárult a hazai esztétika kapcsolódása a korabeli nemzetközi tudományos hálózatokhoz, s így a tudomány itthoni művelése mint egy közép-európai diszciplína sajátosan eredeti adaptációja jelenik meg. Bebizonyosodott, hogy a magyar esztétika 1800 körül az európai tudományosság színvonalán állva folyamatosan reflektált a legfrissebb külföldi tudománytörténeti fejleményekre, és egyes esetekben vissza is hatott rájuk. A magyarországi esztétika ezen kreatív recepciót megvalósító jellege miatt érdekes a jelenleg folyó külföldi esztétikatörténeti kutatás számára is, amint azt 2016-os nemzetközi konferenciánk sikere is bizonyítja. A konferencia legfőbb tanulsága ugyanis az volt, hogy kiderült: az 1750 és 1850 közötti közép-európai antropológiai esztétika témájában Németországban (pl. Sandra Richter

és Carsten Zelle által) és Csehországban (pl. Tomáš Hlobil által) folytatott kutatás hasonló kérdéscsoportokkal él, és hasonló módszertani problémákkal áll szemben, mint a magyarországi kutatás, s a továbbhaladás csak az eredmények kölcsönös megismerése révén lehetséges. Ily módon nagy lépést tettünk annak irányába, hogy az 1750 és 1850 közötti magyar esztétikatörténetet integráljuk abba az európai összefüggésrendszerbe, amelynek eredetileg is része volt. Ennek fontos eszköze lesz az a hamarosan megjelenő angol–német nyelvű tanulmánykötet, melyben a német és cseh kollégák munkái mellett kilenc értekezés foglalkozik külföldön mindeközéig ismeretlen korabeli magyar esztétikai szövegekkel. Ezzel Magyarország felkerül a korszakra irányuló nemzetközi esztétikatörténeti kutatások térképére.